

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כח, תשל"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

למען שמו באהבה

בימים אלה רכשתי את "היכל המשקלים", ספרו החדש של יצחק אבינרי, "אוצר כל השמות השורשיים בלשון העברית מימי המקרא ועד היום, ערוכים למשקליהם ולתקופותיהם (מקרא, תלמוד, ימי הביניים והעת החדשה), עם הערות-בירורים, פרקי מסקנות ומפתחות".

לכאורה אין י"א הראשון, המפלס דרך לעריכת המשקלים. קדמו לו ר' יונה אבן ג'נאח, הרד"ק, ובדורות האחרונים י"ל בן-זאב, משה רייכרסון, ד"א באראנוויץ (בעל "מסבות השם"), מ"א ויזן, צבי הר-זהב, יצחק לבני וגם שאול ברקלי זכור לטוב; ומחכמי אומות העולם ו' גזניוס, י' אולסהאוזן, א' דה-לאגארד, א' קניג, ה' באואר ופ' ליאנדר, ועל פולם החכם היהודי יעקב בארט, שהרחיב את המשימה, ושלא פעמיתיו, שעסקו בשורשי המקרא בעיקר, החל חוקר גם את לשון התלמוד והמדרשים.

ובכן, גם יצחק אבינרי, "טיפס על כתפי ענקים" (כמאמר ניוטון), ואף על פי כן ראשון ומקורי הוא בתחום מחקר זה. דומני שלא אטעה אם אומר, שהוא הראשון בין חוקרי הלשון העברית, שעבריותו באה לו בדרך הטבע. שיחק לו מזלו, והוא נולד בבית עברי. עודנו תינוק, וכבר פיו ממלמל מלים עבריות. עודנו נער, וכבר שולחו אביו לארץ-ישראל, אל הגימנסיה העברית "הרצליה". שלא פשאר החוקרים אין העברית לגבי

י"א פתיב בלבד, אלא קרי, ובשעה שיש ניגוד בין השניים, מכריע הקרי, האוזן, הקול, השפה החיה שבפי התינוקות. מפאן, שעצם גישתו לבעיות הלשון מיוחדת היא לו ושונה מגישתם של חוקרים אחרים. אין הוא מדקדק, המטפל בתיבות מאופנות של לשון קדומים מתה פחכמי הגויים, ואין הוא מרדן המטיח ראשו בחומה, שסגרה על העברית. הוא משוחרר מנטל העבר. אין הוא אלא איש עברי, הקשור אל שפת עמו ומולדתו. הוא עוסק בחקר העברית, משום שהוא אוהב את העברית, משום שיש לו פשרון ונטייה לחקר שפה זו, ומשום שתחייתה והתפתחותה המקורית הן בעיניו ערובה נאמנה להשתרשות העם בארץ-ישראל ולאחדות היהודים בכל העולם כולו.

ייחודו של "היכל המשקלים" הוא, שבזכותו נפתחת היריעה בתנופה עזה ורבת העזה, שלא נודעה כמותה עד פה, ולפנינו תמונה מרהיבה של התפתחות השמות העבריים מקדמוניותם ועד היום הזה, שבו העברית שפה חיה, המדוברת בפי המונים. אך ייחודו של בעל ה"היכל" גם בזה, שאינו מכניע צוארו לשום חוקר ובלשן, מבלי לחקור ולבדוק תחילה בדוק היטב כל פרט, וכשהוא מגיע להכרעה בקביעת המשקל, הרי זה רק לאחר שיקול רב-מתח, רב-יגע וחרדה.

"היכל המשקלים" לשם מה?

היטיב לענות על כך הבלשן והמחנך הנודע ד"ר יצחק אפשטיין, שלאחר עיינו במספר דפים לדוגמה מעבודה זו עוד בטרם הושלמה (בשנת תרצ"ד) כתב לי"א:

"אכן רעיון נעלה הגית וכמעט ביצעת, ובהופיע חיבורך. אמור יאמרו: איך אפשר היה להחיות את העברית ולחדש בה מונחים, בלי

דעת את דרכי הגזירה לשם העברי? גם ועד הלשון הנכבד מגשש על הרוב מבחינת המשקל בבואו לחדש חידושים. ובכן, בשעה טובה הנך בא לגול מעלינו את חרפת צנינו המגול, ועתיד אתה להיות לברכה בפי הדורות".

אמור מעתה: בירור משקלי השמות תכליתו השימושית עמו, שכן בבחינת תנאי הכרחי הוא להתפתחותה של השפה לעתיד לבוא, להמשכיותה המקורית והטבעית. המשקלים של השמות אינם "מיטות סדום" או תבניות מתכת, שרק לפי מידותיהן אפשר ליצור או לחדש מונחים. השפה איננה יציר מלאכותי, אלא גידול טבעי. כמוה כגן עצי פרי. כל מלה שבה כשלעצמה היא כאילן, ששרשיו מיוחדים רק לו, והגזע הוא גזעו, והנוף — נופו שלו בלבד. קביעת מונחים חדשים בשפה כמוה אפוא כפעולת ההרפכה בגננות. במלאכה זו אין מזיקין מין לשאינו מינו (ר' פירוש רש"י לפסוק "פי השחית כל בשר את דרכו"), וממהרים להתיז את ה"חזירים", הם הענפים הטפיליים שבאילן נושא פרי.

התפתחות הלשון, כאמור, צמיחה היא. וכן המחבר עצמו אומר: "התכלית הייתה כפולה: לראות מה נעשה עד היום, ומה יש לעשות פיוס; איזה משקל פורה מאוד וכדאי לתת לו מנוחה, ואיזה משקל הוזנח; איזה משקל הוזנח לגמרי, ואיזה משקל יש תקוה להחיותו" (ההדגשות שלי — ע"ה).

"היכל המשקלים" איננו מוזיאון של גרוטאות לשון, שאבד עליהן כלח, אף לא סדנה מכאנית לגזירת דוגמאות אחידות לכל מטרה שהיא, אלא משתלה מטופחת של 8360 שמות שורשיים, שכל אחד מהם ייחודו, צורתו, תכליתו, טעמו,

גונו ופריז עמו — והיד נטויה להוסיף ולהצמיח בה שתילים
חדשים ולהרכיב בה הרפכות פשרות.

עשיר מופלג הוא יצחק אבינרי, היָקלות הוא מקים
לעצמו ולרבים: "היכל רש"י", "יד הלשון", "גנזים מגולים",
"היכל המשקלים". אך אני רואה אותו פראות ארדיכל גנים,
המטפח את משתלתו ונוטע גן לתפארת אגב שקידת יום-יום על
עידור והשקיה וגיוזם ועיצוב הנוף ועקירת קוצים ותלישת
עשבים שוטים וכריתת פלאיים טמאים.

אודה ולא אבוש: כשאני לעצמי הריני מחשיב את הפועל
יותר מן השם. השם הבודד איננו אומר הרבה, אם לא ישובץ
במשפט, ואילו הפועל, אפילו בודד הוא, כמו מרמז על משפט
שלם המקופל בו. זאת אף זאת: כל שפה חיה קולטת שמות
זרים. האות Φ (פֶּ רפה שלנו) שבמילון הרוסי כל ערכיה הם
מ"תוצרת חוץ". למותר להוסיף, שלשון עתירת נכסים זו בלעה
גם בשאר אותיות מילונה אלפים רבים של שמות זרים על
שורשיהם, ולא נודע כי באו אל קרבה. יתר על כן, יש שהיא
דוחה שם מקורי, שנתחדש בתחומה, ומכניסה את הזר דוקא,
כגון השם הנאה "קְרִסטוֹסְלוֹבִיץֶה" (חידת תשבץ), שהודח לאחר
עשרות שנות שירות נאמן ואת מקומו תפס האנגלי
"קרוֹסוֹרֶדֶךְ". ובכן, מה רע ב"צ'ובצ'יק"?

אך דא עקא, שלא הרי העני כהרי העשיר. העשיר יכול
להרשות לעצמו לבזבז דינריו גם בהימורים, ואילו העני נאלץ
לחסוך לחם מפיו כדי לקנות נעליים לבנו או ללמדו תורה. נכון,
גם אני נהגנו כמנהג גבירים. רבים הם השמות בעברית,
שהכנסנו מן החוץ, החל בצפרדע המצרית הקדומה וכלה

במברשת שפתקופתנו. פמוכן, לכל אלה ערכנו, "ברית קלה", ולאחר שנתגירנו פהלכה, קיבלו אזרחות מכופדת. עתה נשתנו פני הדברים לרעה. "בעקבות משיחא חוצפא (מתיננות קרי) יסגא". בימים אלה של בין-השמשות, בין גולה לגאולה, קמו שלוחי רסן, המתירים "נישואי תערוכת", המכניסים ללשוננו, מתוך בורות וחקיינות, שמות זרים, שאין האוזן העברית סובלתם. כל סיומי ייק הסלאביים (בחורציק, מושבניק, קיבוצניק), כל "א-קיי", כל "מבסוט" ותרועת "פיפאק", וכן כל עיוותי העברית לצורך הפגנת התרבות "העולמית", פביכול, כגון "סדר-גודל" המשונה וכיצא בו — פמוהם פשועלים המחבלים פרמנו.

והפרצה מתרחבת והולכת, "חזיר" אחד, אם לא יקוצץ מיד, עלול להביא פליה על האילן פולו. מלה קלוקלת אחת מושכת אחריה משפטים שלמים. מכאן ועד ל"אני נוסע עם אוטו אגד" ועד "יש לי את הכרטיס" אין הדרך רחוקה. אם לא יוקם הסכר בפני הזרם העכור הזה, עלולה העברית ליהפך לזרגון מאוס, פעוד שנים מספר.

היום לועגים לדקדוק העברי, ונבי סיגריות עשנים מידיים בו פבוז. הפוערים! הדקדוק איננו "מקסד", שלפי תורת האדמו"ר באקונין מצוה להרסו. זהו מכלול הוראות וסייגים, שסופמו לאחר דורות של התפתחות הלשון. ודאי, פשוז חיה ומתקדמת, עשויים לחול שינויים פנופה, בדרכי הטיפול בה, בהרחבת גבוליה, בפיתוח גידוליה החדשים. אך מה לדקדוק ולממסד! מה לגן עצי פרי ולממסד! מה לכל מדע עיוני או שימושי ולממסד!

מפעל ענק, מסכת, שמספר עמודיה 532 עמודים גדושים, ועיקרה, כאמור, בהערות ובמסקנות של המחבר — זירות מאבק רציפות עם אלופי הלשון העברית שבישראל ובאומות לדורותיהם.

יש להניח, שבין חוקרי לשוננו, שאומנותם בכך, גם יקומו חולקים על אי-אלו ממסקנותיו של המחבר¹. ניחא, יהא זה ודאי ויפוח לשם שמים, שאפילו תימזג בו שמינית של קנאה, רק את החכמה תרבה. מי אני, שאכניס את ראשי בין הרים גבוהים. אך אני, חובב שפת עבר מן השורה, שואל את עצמי: מניין שאב האיש את הלהט הזה, את הדבקות, את ההתמדה, את העקשנות

1. [דרך משל: המחבר גזור מן השם צָאֵלִים, בלשון רבים (איוב מ, כא-כב), צורת יחיד צָאֵל על משקל בָּאֵר, פָּאֵר, זָאֵב וכו'] (עמ' 401 ובהקדמה, עמ' 12). הוא מסתמך על צורת הריבוי "בָּאֵרוֹת בָּאֵרוֹת חמר" (בראשית יד, י) מן בָּאֵר. אבל הוא מתעלם מכך, שאין בָּאֵרוֹת אלא צורת הנסמך, ואילו הנפרד הוא בָּאֵרוֹת (שם כו, טו ועוד). ומה שבאו כאן שני נסמכים בזה אחר זה — הרי הדבר מצוי בנסמכים והים או נרדפים, כגון מִדְּהָרוֹת דְּהָרוֹת אביריו (שופטים ה, כב), גִּתְרֵי גִתְלֵי דבש וחמאה (איוב כ, יז). והוא הדין בָּאֵרוֹת בָּאֵרוֹת, שאינן אלא צורות הנסמך.

וצורת היחיד מן צָאֵלִים נראה, שיש לגזור צָאֵלָה, והוא משקל המצוי בשמות צמחים, כמו שְׁקָמָה-שְׁקָמִים, פִּשְׁתָּה-פִּשְׁתִּים, שאף בהם בא הריבוי בשמירת התנועות של היחיד (ולא על דרך שְׁמָלָה-שְׁמָלוֹת, כְּבִשָּׁה-כְּבִשּׁוֹת), והסגול והחטף-סגול, צָא, בשל האל"ף הגרזנית הם. וכן נוהגים לגזור כְּטָנָה מן כְּטָנִים שבמקרא. וריבוי בסיוס יים בשמות צמחים המסתיימים ביחיד יָה מצוי הרבה (חֲשִׁים, שְׁעוֹרִים, תָּאֲנִים ועוד).

ולא באתי למעט חלילה בחשיבותו של ההיכל, ולא באתי אלא להביא דוגמה לכך, שאפשר לחלוק "על אי-אילו ממסקנותיו של המחבר" כדברי בעל המאמר, ועם זה כבודו וחשיבותו במקומו מונחים. — מ"מ.]

להמשיך בעבודה מפרכת זו שנים רבות עד להשלמתה?²
 שבע שנים ועוד שבע שנים עָמַל בחיבור "היכל
 המשקלים". המספרים האלה פשלעצמם קורצים להיקש
 מקראי: "הייתי ביום אכלני חֶרֶב וקרח כלילה ותָדַד שנתי
 מעיני". ויצחק אבינרי מה הוא אומר? — "רבים השמות,
 שהייתי בהם יומם ולילה, והלבטים בבירור צורתם הדידו שנה
 מעיני. ולא היש בלבד הוא שהוגיעני מאוד, אלא גם האין:
 לא מעטים השמות, שיגעתי בהם הרבה, עד שהוברר, כי למעשה
 אינם קיימים כלל במקורותינו, ובעלי המילונים שגו ברואה".
 הצד השווה שבשני המקראות הוא באהבה. ובזאת באה
 שאלתנו על תשובתה.

בתפילת שמונה עשרה אומרים: "ומביא גואל לבני בניהם
 למען שמו באהבה". מה פירושה של "באהבה" זאת? אם
 תואר-הפועל היא, הרי דומני, שמן הראוי היה להקדימה בסדר
 התיבות שבמשפט ולומר "ומביא גואל לבני בניהם באהבה
 למען שמו". ושמה מותר להבין את המשפט כפשוטו? —
 "למען שמו באהבה", כלומר ששמו של פביכול בכבודו
 ובעצמו הוא באהבה, ב' פעמים אהבה? (אדרבה, ישנסו-נא
 מותניהם בעלי הגימטריות ופענחו את הסוד, ואם פוחם עמם,
 יעינינו גם ב"ספר העיקרים" לר' יוסף אלבו). באהבה.

2. [עד להשלמתה" — לכך פולנו מצפים. שהרי בפרך שלפנינו לא
 הביא אבינרי אלא את "השמות השורשיים", כלומר אלה שנגזרו משלוש
 אותיות השורש על ידי גיווני התנועות או בתוספת סיום הנקבה ה־א או ה־ת או
 הכפלת אותיות השורש (פָּעֵל, פָּעֵל וכו'); אך לא נכללו כאן המשקלים
 הנגזרים בתוספת תחילית או סופית (מִפְעֵל, מִפְעֵל, מִפְעֵל, פָּעֵל, פָּעֵל ועוד
 ועוד). ולאלה יש לצפות בכרך נוסף של ה"היכל". — מ"מ.]

להשלמת הנמצא במילונים

הערות קוראים

א. בית הקפשיית

לדבריו של ר' מירקין במדור זה (קונטרס רס"ו, עמ' 164–166) בעניין בית חולים, בית מרקחת יש להוסיף, כי בספרות ההשכלה מצוי גם השימוש בית הקפשיית (ע"פ מלכים טו, ה; דה"ב, כו, כא) בהוראת בית חולים. וכך, למשל, פותב שד"ל באיגרת אל יה"ש מיום י"ב בטבת תרי"ג: "בני... מוטל על ערש דני בבית החפשיית אשר לבני ישראל בעיר פריש" (אגרות שד"ל אשר הוציא לאור שאלתיאל אייזיק גראָפּר, חלק ח, קראקא תרנ"ג, עמ' 1173). וכן קוראים אנו במאמר "עת לבנות" (מאמר ראשי, ללא חתימה, מאת הארז, פנראה, ב"המליץ", שנה כח, גיליון 77, פטרבורג, ט באייר תרמ"ח, עמ' 803–807): "בתי דירה, בתי ספר ובתי חפשיית פנויים ועומדים כמו רמים" (עמ' 804); "בתי מושבם נכונים לפניהם, גם בתי ספר לילדיהם, גם בתי חפשיית לחוליהם" (עמ' 805).

באשר לצירוף בית אָספּי דלים (משחק מלים ע"פ "הוספיטאל") בהוראת בית חולים מן הראוי להעיר, כי בספרות ההשכלה מצוי גם הצירוף בית אוספיידל בהוראה זו, והוא עוד יותר קרוב בצלילו למלה "הוספיטאל". וכך פותב בני"ם (פרוך בן יצחק מטרנאני) בכתבה מבוקארסט: "ועוד רחבה ונסבה תקותנו לבנות פימים הפאים בית 'אוספי דל'" ("הצפירה", שנה ב [ג], גיליון 23, פרלין, יג בסיון תרל"ה). גדליה אלקושי

ב. "המין היפה"

ראובן מירקין ("לשוננו לעם" רסו 169) מביא עדות לצירוף המין היפה משנת תרנ"ב. בידי עדות משנת תרל"ו:
"סלחי לי על הקאמפלימענט הזה שאני עושה למין היפה וגם לבחירתי בכלל (מ"ל ליליינבלום, חטאת נעורים, חלק ב', וויען, תרל"ו, עמ' 104).

יחיאל קארה

ג. לניקוד חֶסֶרֶן

ב"לשוננו לעם" יט (תשכ"ח), עמ' 129, הביא ר' מירקין עדות לניקוד חֶסֶרֶן, משירו של יל"ג "קוצו של יוד", "השחר" תרל"ו.

ניקוד זה מצוי כבר בספר "מקנה אברם" לר' אברהם די בֶּלְמֶשׁ, מהדורת ויניציאה קפ"ג. (הספר פולו מניקד, אבל לא ראיתי להביא פאן את ניקוד ההקשר פולו). הרי דוגמאות:
כי בהיות לקח מחסרי הפ"א-למ"ד, בהיותו פא בלי חֶסֶרֶן היה דינו כמשפט השלמים לבא הלמ"ד בקמץ והקו"ף בשוּרְק על משקל נְגוּצָה... (פרק "בפעל הקל", ד"ה ומעתה נצייר הפעול).
ואין בזה שנוי מחמת הנחות, ולא מפאת הֶחֶסֶרֶן או הֶבְסָל (פרק "בנין פֶּעַל הדגוש", ד"ה ועתה נלך לפי דרכנו).
בספר זה מצוי גם הניקוד חֶסֶרֶן.

מרדכי מישור

ד. מאובנים

עי' לעיל, עמ' 38.